

Rakita Eszter

Hű állampolgár, vagy náci kém? FBI-nyomozás id. Gondos Viktor ellen a második világháború idején

Az Amerikai Egyesült Államok 1941-ben lépett be a második világháborúba. A Pearl Harbor elleni támadást követően azonnal, december 8-án hadat üzentek Japánnak, amit december 11-én a Németországnak küldött hadüzenet követett. Az Egyesült Államok ugyan 12-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat az Magyarországgal, 1942. június 5-ig hivatalosan nem került hadi állapotba a két ország. Jól ismert, hogy a háborús időszakban milyen volt a japán–amerikaiak helyzete: a háborús hisztéria és a japán kémektől való félelem miatt több mint százezer főt internáltak, sokan elvesztették megélhetésüket, vagy akár teljes vagyonukat is.¹ Nagyon keveset tudunk ugyanakkor a szintén ellenséges országból származó magyar amerikaiak helyzetéről. Ebben az írásban ebből a témakörből szeretnék egy példát bemutatni saját, a Gondos-családdal kapcsolatos kutatásaimból. A családfő, id. Gondos Viktor ellen 1941 és 1943 között nyomozást folytatott a Szövetségi Nyomozóiroda (FBI). Bár a családtagok erről – akkor még – nem tudtak, az ügy mégis rávilágít arra, hogy milyen veszélyek leselkedtek a magyar kisebbségre is a háborús helyzet miatt.

Az amerikai magyar bevándorlás legismertebb kutatója, Puskás Julianna megfogalmazása szerint a második világháború idején az amerikai magyarok számára a „megosztott szív dilemmáját” hozta az amerikai hadba lépés.² A legtöbb amerikás magyar szívén viselte honfitársai sorsát az óhazában. Ennek megfelelően, amikor a Magyarországot elért háborús pusztítás mértéke már Amerikából is láthatóvá vált, azonnal segélyakciókat szerveztek, gyógyszert, ruhákat, pénzt küldtek haza. A katasztrófa még azokat is segítségnyújtásra sarkallta, akik már rég elvesztették személyes kapcsolatukat az óhazával. Emellett az idősebb bevándorlók konfliktusba keveredtek gyerekeikkel, a „második generációsokkal”. Előbbiek érthető módon erősebben kötődtek Magyarországhoz, mint az utóbbiak, akik például sokszor jobbnak tartották inkább nem felfedni magyar származásukat, tekintve, hogy Magyarország német szövetségben harcolt. Általánosságban a magyar bevándorlók nagy többsége hűséges

¹ Thomas Sowell: *Ethnic America: A History*: Basic Books, New York. 1981. pp. 171–172.

² Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai K, Bp. 1982. p. 406.

volt választott hazájához, az Egyesült Államokhoz is. Vásároltak hadikötvényeket, egészségügyi csomagokat készítettek és küldtek a katonáknak, önként jelentkeztek például véradásra, és ami talán a legfontosabb, sok második generációs még katonaként is szolgált az amerikai hadseregben. Megemlítendő az is, hogy sokuknak még gazdasági előnyöket is jelentett a háború, hiszen a hadigazdaság virágzása jobb munkalehetőségeket és magasabb fizetéseket hozott számukra.

Az amerikai hadba lépéssel kapcsolatban még egy fontos üggyel foglalkozni kell. Az amerikai hatóságok rengeteg, ellenséges országokból származó „idegent” zaklattak, letartóztattak, internáltak. Magyarokkal kapcsolatban ilyen jellegű atrocitásokról szinte egyáltalán nem tud a szakirodalom. Tudjuk viszont, hogy az OSS az amerikai magyar közösség után is érdeklődést mutatott. Az Office of Strategic Services (Stratégiai Szolgálatok Hivatala) 1942-ben alapították háborús hírszerzési céllal, a szervezet a CIA (Central Intelligence Agency – Központi Hírszerző Ügynökség) elődjének számít. Az egyébként nem különösebben széles körű nyomozás után (ami tulajdonképpen nem állt másból, mint egy hosszabb beszélgetésből Kerekes Tiborral, az Amerikai Magyar Szövetség főtitkárával) az OSS megállapította, hogy az amerikai magyarok többsége háborúellenes, és az Egyesült Államoknak küldött magyar hadüzenet teljesen megdöbbenetette őket. Azt is megjegyezték, hogy bármily erősen próbál hatni a magyarországi revizionista propaganda, az amerikai magyarság döntő többsége mégis elkötelezett az Egyesült Államok felé.³ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a Szövetségi Kormány nem látott valós fenyegetést az amerikai magyarokban, így nem tartották indokoltnak, hogy lépéseket tegyenek ellenük, ahogy közismert módon tették például a japán-amerikaiak esetében. Ez nem zárja azonban ki annak a lehetőségét, hogy egyéni esetekben bizony előfordulhatott, hogy a kormány nyomozást folytatott akár magyar származású állampolgárai ellen is. Az ilyen jellegű, magánszemélyek elleni kémelhárító nyomozásokat 1939-től kezdődően az FBI (Federal Bureau of Investigation – Szövetségi Nyomozóiroda) folytatta. Igazgatója, J. Edgar Hoover elvárta ugyan a lakosság együttműködését, de mindössze ún. „lehallgató állomások” formájában, azaz: ha bárki bármi gyanúsat hall, azonnal jelentse, majd hagyja a „profikat”, hogy végezzék a munkájukat. Ennek sajnálatos következménye az volt, hogy akár egy alaptalan pletyka is elég lehetett,

³ Szilassy Sándor: Az amerikai magyarság a második világháborúban. Nyelvünk és Kultúránk 111, 2000. július–szeptember. p. 48.

1. kép: Id. Gondos Viktor arcképe
az 1940-es évekből (HSP 3082)

hogy valaki gyanússá váljon és nyomozás induljon ellene.⁴ Ez történt kutatásom fő alanya, és egyben e cikk főszereplőjének esetében is.

Az elérhető primer források alapján az 1930-as évek során semmi rendkívüli nem történt a Gondos család életében, nem vettek részt semmilyen gyanús, hűtlenségre utaló tevékenységben. Némi anyagi nehézségtől eltekintve relatív jólétben és nyugalomban éltek. A háború idején az FBI mégis nyomozást folytatott id. Viktor ellen, ami a család életével kapcsolatos néhány tény

ismeretében egészen különösnek mondható. Elsőként említendő az, hogy a Gondos Viktor által alapított építőipari cégnek, a Gondos Companynek ebben az időszakban rendszeres kormányzati megbízásai voltak katonai létesítmények felépítésére, ami természetesen biztonsági ellenőrzéseket is igényelt (amelyeken nyilvánvalóan átmentek). Erről később még lesz szó. Másodszor: a „célszemély” elsőszülött fia, ifj. Gondos Viktor maga is a kormánynak dolgozott, ekkoriban már a Nemzeti Levéltár munkatársaként. Miután katonai karrierje arthritis-betegsége miatt megszakadt, úgy döntött, hadtörténészként „kard helyett tollal” fogja tovább szolgálni hazáját, az Egyesült Államokat.⁵ Végül azt is fontos megjegyezni, hogy a másodszülött fiú, Gondos (Robert) Zoltán a hadsereghez és a tengerészgyalogsághoz is önként jelentkezett tartalékos tiszti beosztásra, és mindössze a gyenge látása miatt nem kapott kinevezést. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a család tagjainak sem magán, sem szakmai életpályája egyáltalán nem indokolta, hogy bármilyen gyanú ébredjen az FBI-ban, ami alapján nyomozást kellene indítani ellenük. Azonban ahogy később kiderült, egy rosszakaró feljelentése elegendő volt ahhoz, hogy az FBI élénken érdeklődni kezdjen a Gondosok iránt. Ennek eredménye – egy titkosított nevű ügynök 1943. május 11-én kelt jelentése alapján – egy 1941 és 1943 között lezajlott nyomozás volt.

⁴ Francis MacDonnell: *Insidious Foes: The Axis Fifth Column and the American Home Front*. Oxford University Press, New York. 1995. p. 181.

⁵ Ifj. Gondos Viktor életpályájáról szóló tanulmányom: Rakita Eszter: *Bevándorló, katona, történész: Victor Gondos Jr. életpályája*. In: Ambrus László, Rakita Eszter (szerk.): *Magyar katonák a világ tájain – Idegen hadakban*. Líceum, Eger. 2022. pp. 141–158.

Az FBI nyomozati dokumentumaiból kiderül, hogy a nyomozás alapja egy meg nem nevezett forrástól származó, id. Gondos Viktorra nézve terhelő információ volt. A feljelentő szerint Gondos és fia, Robert „bizonyosan náci-támogató”. A névtelen „jóakaró” azt is gyanús tényként állította be, hogy a Gondos Company minden alkalmazottja külföldi, egyikük ráadásul Hollandia megszállásakor megjegyezte, hogy „*hamarosan Amerikában is mindenki azt fogja mondani, hogy Heil Hitler!*” Egy másik személytől az FBI arról is értesült, hogy Gondos ellen egy másik kormányügynökség már folytatott nyomozást, méghozzá az első világháború idején. Ez nyilván az 1915-ös hírhedt Pirnitzer-ügyre utalt.⁶ Végül egy olyan állítás is elhangzott, hogy Gondos tagja a Német–Amerikai Szövetségnek (German American Bund), amelynek részt is vett egyik találkozásán, ahol náci propagandafilmeket vetítettek.⁷ Az informátor megjegyezte, hogy állítólagos beszélgetéseik alapján azt szűrte le, hogy Gondos egyértelműen németpárti.

Az imént felsorolt vádakot követően az FBI megnyitotta a Gondos-aktát. Az aktában lévő anyagokból kirajzolódik a nyomozás menete. Ennek során átkutatták a célszemély irodáját, kihallgatták számos akkori és korábbi munkatársát, szomszédját és egyéb ismerőseit, illetve megvizsgáltak rengeteg személyes és hivatalos dokumentumot is. A széles körű nyomozás Pennsylvania államban indult, de emellett kiterjedt Ohio, New Jersey, New York és Colorado államokra, valamint Washington DC-re is. Az FBI együttműködött több más hivatallal is, pl. Philadelphia, Cincinnati, Dayton, Chicago és New York City rendőrkapitányságaival, a Bevándorlási és Honosítási Szolgálattal (Immigration and Naturalization Service), illetve a Hadügyminisztériummal is. A nyomozást kiterjesztették a célszemély fiatalabb fiára, Zoltánra és testvérére, Sándorra is. Utóbbi – korábbi tevékenységei miatt – Amerika-ellenes propaganda terjesztésével is gyanúsítható volt. Az 1915-ös Pirnitzer-ügy pedig természetesen rontotta a családról kialakult képet az FBI szemében. A hivatal legfontosabb kérdései a következők voltak: az alany támogatja-e a náci Németországot, részt vesz-e kémtevékenységben, illetve lojális volt-e az Egyesült Államokhoz naturalizálásának, azaz honosításának idején? A nyomozás kifejezett célja pedig az volt, hogy eldöntse: megalapozott lehet-e a denaturalizálási eljárás (azaz az állampolgárság megvonására irányuló hivatali folyamat) megindítása id. Gondos Viktorral szemben?

⁶ Az ügyet részletesen ismertettem a Vasváry Collection Newsletterben megjelent korábbi cikkemben: http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/21dec/rakita_eszter_gondos.html [Utolsó letöltés: 2022. június 14.]

⁷ Philadelphia File 100–1369 Nov. 5, 1943, Victor Gondos Sr. Denaturalization Proceedings, Federal Bureau of Investigation, Washington, DC, 1943 p. 2. FBI Inquiry Files. Historical Society of Pennsylvania, Gondos Family Papers, 1895–ca. 1978. 7. doboz, 5. mappa.

Az ügynökök a nyomozás során dokumentumok egész sorát vizsgálták meg azzal a céllal, hogy háttér-információt gyűjtsenek a családról. Ezek között szerepeltek honosítási irataik, útlevel-kérvényeik, bűnügyi nyilvántartási adataik, hiteltörténetük, sorozási regisztrációs kérdőíveik stb. Fontos módszer volt még az ismerősök, szomszédok, volt munkatársak kihallgatása is, hogy az alany jelleméről szerezzenek információkat. A nyomozati anyagokból úgy tűnik, hogy igyekeztek igen aprólékos munkát végezni. Erre példaként említhető, hogy Gondos irodájának – a Philadelphia Városi Rendőrség segítségével történő – átkutatása során gyanút keltett egy kis méretű rádiókészülék. Ezt annyira fontosnak tartották, hogy segítségül hívták a Szövetségi Kommunikációs Bizottságot (Federal Communications Commission), hogy vizsgálja meg a készüléket. A bizottság megállapította, hogy a rádió túl kicsi ahhoz, hogy kémtevékenységre alkalmas legyen, így azt veszélytelennek nyilvánították.

FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION			
Form No. 1 THIS CASE ORIGINATED AT PHILADELPHIA, PENNSYLVANIA		NY FILE NO. 100-49274 RMJ	
REPORT MADE AT NEW YORK, NEW YORK	DATE WHEN MADE 8/31/43	PERIOD FOR WHICH MADE 7/16/43	REPORT MADE BY [REDACTED] 7C
TITLE 6 VICTOR GONDOS, SR., with alias		CHARACTER OF CASE DENATURALIZATION PROCEEDINGS - H	
SYNOPSIS OF FACTS:		NY Field Office files on [REDACTED] failed to reveal connection with subject. 7C	
		- RUC -	
REFERENCE:		Report of Special Agent [REDACTED] dated May 11, 1943 at Philadelphia, Pennsylvania. 7C	

2. kép: Részlet az FBI nyomozati anyagából (HSP 3082)

Számos tanút meghallgattak, hogy a célszemély jelleméről pontos képet tudjanak kialakítani. Jellemzően minden válaszadó egybehangzóan azt igazolta, hogy id. Viktor náci-szimpatíája nem tűnik megalapozottnak. Egyikük például, aki ugyanazon a környéken élt, ahol a Gondos család, azt mondta az ügynököknek, hogy a környékeliek ugyan nem különösebben kedvelik a családot annak külföldi származása miatt, de soha nem tettek vagy mondtak semmi olyat, ami Amerika-ellenes lett volna. Egy másik személy még arra is emlékezett, hogy Viktor egyszer ezt mondta neki: „nem szeretjük a németeket; egy napon Magyarország majd újra szabad lesz.”⁸ Volt, aki elmondta, hogy ő gyakran beszélgetett Gondos feleségével (a német származású Irene Gondossal), akitől soha nem hallott egy jó szót sem a Tengelyhatalmakról, annyit viszont egyszer megjegyzett, hogy a németellenes

⁸ Uo. p. 4.

propaganda Amerikában egy „kissé nyers”. Egy olyan válaszdó, aki korábban Viktor munkatársa volt, további részleteket tett hozzá a képhez. Állítása szerint az alany minden kétséget kizáróan nem náci, épp ellenkezőleg: amikor Viktor tudomást szerzett egyik barátja náci meggyőződéséről, azonnal megszakította vele a kapcsolatot.

A tanúkihallgatások másik szakaszában az ügynökök már konkrétan arra voltak kíváncsiak, hogy Gondos hűséges-e az Egyesült Államokhoz, vagy nem. Négy különböző tanú egybehangzóan állította, hogy Gondos lojalitása felől semmilyen kétség nincs. Egyikük kiemelte, hogy a célszemélyt semmilyen érdekeltsége nem kapcsolja Németországhoz, vagy a Tengelyhatalmak bármelyik tagjához, sőt, Gondos idősebbik fia a Hadügyminisztériumnak dolgozik és „*a katonaemberek igen nagyra becsülik*”. Végül egy másik válaszdó megcáfolta a Német–Amerikai Szövetséggel kapcsolatos vádakát is. Az ügynököknek elmondta, hogy Viktor soha nem volt tagja semmilyen német szervezetnek, és az egyetlen alkalom, amikor német kötődésű rendezvényen vett részt, az egy német népi dalárda találkozója és fellépése volt.

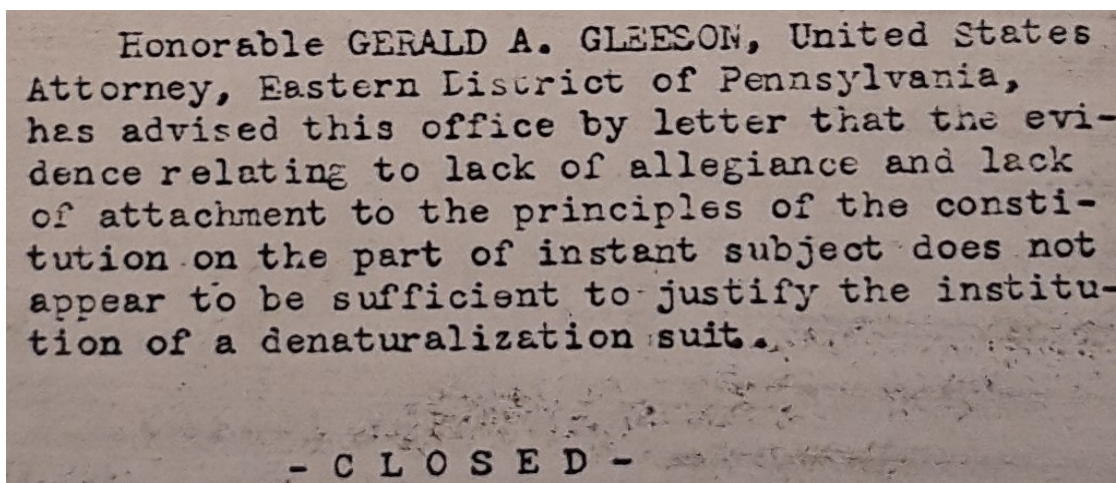
Érdekes megvizsgálni a nyomozással kapcsolatban azt, hogy milyen volt a viszony a Gondos család és a Szövetségi Kormány között. Az FBI (ami egy szövetségi ügynökség) bizalmatlansága ellentmondásosnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a családi építőipari vállalkozás, a Gondos Company teljes mértékben élvezte a kormány bizalmát. Még a háború idején is kormányzati megrendelések sorát teljesítette a cég, ezek között olyanokat is, amelyek katonai létesítmények építésére száltak. Robert Z. Gondos memoárjából kiderül, hogy több laktanyaépületet is felhúztak, például a Maryland állambeli Cheltenhamben, és a Philadelphia haditengerészeti kikötőben (Philadelphia Navy Yard).⁹ Ezt az információt az FBI-akták is megerősítik, sőt, ki is egészítik még két projekttel: a Gondos Company felépített egy szennyvízelvezetőt a pennsylvaniai Readingben lévő katonai tábornak, emellett szintén ebben az államban, Middletownban még próbálószeret is gyártottak a hadsereg számára.¹⁰ Mivel az ilyen megbízásokhoz folyamatos biztonsági ellenőrzéseken kellett átesniük, furcsa, hogy az FBI mégis nyomozást folytatott utánuk, mindössze egy lakossági bejelentésre alapozva.

Bár a nyomozás elsőre alaposnak tűnik, mégis komoly pontatlanságok fedezhetők fel benne. Már abban az alapvető információban is tévedtek, hogy Gondos mióta élt az USA-ban. Az FBI szerint 1900 óta volt Amerikában, holott valójában 1904-ben járt életében először az

⁹ Gondos, Robert Z. *Recollections of My Early Youth 1908–1921*. Kézirat 1978 körül. Historical Society of Pennsylvania, Gondos Family Papers, 1895–ca. 1978. 7. doboz, 7. mappa. pp. 80–81.

¹⁰ Philadelphia File 100–1369, p. 5.

országban, és csak 1911-ben vándorolt ki véglegesen a családdal együtt. Azt is rosszul tudták, hogy a célszemély idősebb fia, ifj. Viktor amerikai születésű, valójában mindkét fia még Magyarországon született. Talán a legérdekesebb hiba, amit az FBI elkövetett az, hogy a család lakóhelyeinek ismertetése során teljesen kimarad a nyomozati aktából, hogy a Gondos család 1915-ben Bridgeportban élt. Ez az információ pedig igen releváns lehetett volna, tekintve hogy az első világháború idején Bridgeport nagyon fontos iparváros volt az amerikai fegyvergyártás szempontjából, és hogy éppen az itt végzett állítólagos szabotázsstevékenység volt id. Viktor és bátyja, Sándor első világháború alatti bebörtönzése mögött húzódó legfőbb indok. Ha valaha is Amerika-ellenes tevékenységet végeztek volna, arra Bridgeportnál alkalmasabb helyet keresni sem lehetett volna. Emiatt igen furcsa, hogy az FBI teljesen figyelmen kívül hagyta ezt a várost.

3. kép: A Gondos Viktor elleni nyomozást lezáró ügyészi határozat (HSP 3082)

Az FBI 1943 októberében zárta le a nyomozást. Az ügynökök nem tudtak semmilyen bizonyítékot találni sem Viktor Amerikához való hűtlenségére, sem pedig német-szimpatíájára vonatkozóan. A több mint kétéves folyamat eredményeit egy Gerald A. Gleeson nevű ügyész (US Attorney) elé terjesztették, aki hivatalos válaszában kifejtette: „...az alany elköteleződésének és az Alkotmány elveihez való kötődésének hiánya a bizonyítékok alapján nem alátámasztható, így nem tűnik megalapozottnak egy denaturalizációs eljárás megindítása.”¹¹

¹¹ "U.S. Attorney fails to institute denaturalization suit" Feb. 28, 1944, Victor Gondos Sr. Denaturalization Proceedings, Federal Bureau of Investigation, Washington, DC, 1943 p. 2. FBI Inquiry Files. From the Historical Society of Pennsylvania, Gondos Family Papers, 1895–ca. 1978.

A nyomozás tehát tisztázta Gondos Viktort a vádak alól. Az eset azt példázza, hogy a második világháború alatti idegenellenes hisztéria esetenként akár az amerikai magyarokat is elérhette, persze közel sem olyan mértékben, mint például a japán–amerikai lakosságot. A vádak teljesen megalapozatlanok voltak, Gondos Viktor semmilyen módon nem dolgozott az Egyesült Államok ellen, amit a család magánlevelezése is egyértelműen bizonyít. (Kiderül belőle például, hogy mindannyian elkötelezett támogatói voltak Rooseveltnél.) Az eset rámutat azonban arra is, hogy a háború alatti paranoiás időszakban akár egy „jóakaró” által terjesztett alaptalan pletyka is elég lehetett ahhoz, hogy a Szövetségi Nyomozóiroda kiterjedt nyomozást folytasson valaki ellen. Ennek a háborús hisztériának volt áldozata id. Gondos Viktor is.